

FÜGGŐ KÉRDÉSEK AZ ÁLLAM ÉS EGYHÁZ ÚJABB VISZONYÁBAN.

Az állam és egyház viszonyának különböző alakulásai sohasem voltak merő esetlegességek, hanem minden időben a társadalom erkölcsi és anyagi feltételeiből sarjadztak ki. Ennek a kölcsönösségnek benső természetét, összefüggését és egymásra hatását nem mindig ismerték föl helyesen a politika bölcselei. A mit nem láttak, az az, hogy valahányszor e két nagy historiai organismus egyikének alapjai változtak vagy módosultak, kölcsönviszonyuk is atalakuláson ment át, s a régi formák, melyek egy bizonyos időben jóknak és megfelelőeknek találtattak, újaknak engedtek helyet. De ha ez így van, ebből viszont önként következik, hogy a változás mindazon folyamatai, melyek a culturharczok időnkénti kitöréseiben mutatják az állam és egyház küzdelmét, nem csupán egyoldalú túlkapásokban, hanem az általános politikai eszmék mély forrongásában birják magyarázatukat.

A theokratia világeszménye, a pápaság évszázados küzdelmei a világi hatalommal a suprematiáért, abból indultak ki, hogy az ember földöntúli céljai fontosabbak földi céljainál s e szerint az azokat megszabó törvényeket is elsőség illeti meg a világi törvényhozás felett. Ez a gondolat vonul végig a pápák bulláin s az egyházatyák és kanonisták iratain, Aquinoi Tamástól Bellarminig. 'Az egyház a lélek, az állam a test; amaz a gondolat, emez meg a tett. És összehasonli-

tották az egyházat a nappal, az arannyal, a világi hatalmat viszont a holddal, az ólommal, hogy kimutassák ennek alárendeltségi viszonyát a pápai hatalommal szemben. Az egyház és állam eme függőségi viszonyukban való felfogása értelmében nem volt érvényes oly világi törvény, mely az egyház jogaiba ütközött; a pápa volt illetékes bírása az államhatalom minden intézkedéseinek, s ha a császár vagy fejedelem nem engedelmességet Róma intelmének, a pápa nyílt ellenszegülésre hívhatta fel alattvalóit, s megtagadtathatta velök az engedelmességet.

Bizonyos, hogy az egyház nélkül a birtokegyenlőtlenség romboló befolyása a germán világra barbárságot, vagy a zsellérség nagy tömegeinek szolgaságát vont a maga után. Az állam világi politikája nyilvánvalólag erre irányult. Az emberi család tagjainak pénzösszeg szerint való becslése, a vérdíjnak a birtok terjedelméhez mért kiszabása, ugyanily szempontok szerinti mérlegelése az eskü bizonyító erejének, mindez az egyház ellensúlyozása nélkül, nyers materialismusra vezetett volna. Az egyháznak köszönhetni, hogy első ízben adott a föld munkásának pihenő napot és magántulajdont, hogy erkölcsi nimbust kölcsönzött a házasságnak és hogy az angolszász aera végeig lépésről lépésre a nő helyzetének magánjogi felszabadításán munkált. Ő adott impulsust a könyörületesség gyakorlására, hajlékot és élelmet a szegénynek és vándornak a kolostorokban, szervezte és megteremtette a felsőbb oktatást, lendületet szerzett az iparnak. És ne feledjük, hogy a vakbuzgóság felgyújtott máglyái és rémes kínzó szereik is, melyek a sötét századok megdöbbentő tanulságait örökítették meg, voltaképen legtöbbször csak a világi politika hatalmi eszközeül felhasznált egyház tényei voltak, az önkény és zsarnokság szolgálatában.

Nagy Károly birodalma akkor omlott össze, mikor V. Károly lemondása után I. Ferdinánd fejére tette a császári

koronát a szentszék megkérdése nélkül. A katolikus világeszme megbukott, az egyházállam phantasmagoriája szétfeszített s a protestantismus által szétdarabolt Európa politikai és vallási egysége romjain új alakulásoknak képződtek csirái. Az állam és egyház viszonyának kérdése további fejlődésében csak két irányt vehetett. tudniillik vagy az egyház teljes alárendeltetésének irányát az állam alá, vagy pedig mindkettőnek teljes különvételét.

A nantesi edictum az állam eszméjének teljes diadalát jelentette az egyház felett, kiegészítve a gallicanismus programjával, mely míg a közhatalmat kiragadta az egyház kezéből s a zsinatnak a pápa feletti állását decretálta, ugyanakkor a pápai rendeleteket is a királyi placet jóváhagyása alá helyezte. IV. Henrik egy örökidőkre szóló edictum perpetuummal szilárdította meg az állam egységét az egyház kettéválasztása árán; ez volt az első chartája Európában a vallási szabadelvűségnek.

A hitújítás azonban nem azért szabadította fel a fejedelmeket a pápai suprematia alól, hogy az egyházat az államtól elválassza, hanem hogy magukat a fejedelmeket is protestans papákká tegye. Ha eddig az állam az egyház céljaira szolgáló eszköz volt, úgy most a vallás lőn az államcél eszközüvé. A protestantismus a fejedelmeket megmentette az egyház uralmától, de csak azért, hogy ezek államegyházat octroyáljanak népeikre. Az egyházállam egysége helyére az államegyház egysége lépett a keresztyén-germán államban. A protestans állam szabaddá tette az emberi gondolkodást, de csak úgy, ha e gondolkodás köréből maga az állam kizárva marad. Föloldotta a valláskritika békóit, de lenyűgözve hagyta magának az államnak kritikáját. A «cujus regio ejus religio» tana, a confessionalis állam szűk látköre nem volt egyéb, mint a világi kormány és az orthodoxia fegyverszövevénye, mely a társadalmi rend megóvására létesült a nagy ráz-

kódások közepette. Az apapismus, a megfordított pápaság lehetetlenségét azonban fényesen igazolták az események, mikor a reactio kész eszközeül kínálkozott egyházakat megfosztották a felvilágosult emberek előtt minden prestige-től s ezzel a szabadelvű demokratiát nyíltan az atheismus karjair közé hajtották.

A keresztyén-germán állam tehát nem oldhatta meg feladatát, mert az a keresztyénség, melyre támaszkodott, nem a valódi keresztyénség volt, s mert az emberi jogok szentebbek minden államelvnel. Ez az állameszme a porosz diplomatia elfajzása volt, oly czéllal, hogy az állampolgárok fölébredt politikai reményeit egy új vallási speculatio által neutralizálja. A mit akart, a mire törekedett, nem volt egyéb, mint a szabadelvűség felülkerekedett áramlatainak a mysticismus egy neme által való orvoslása. Modern formába akarta önteni a középkori vallási hitet, láthatatlanul mediaevizálni törekedett az új korszellemet, s ez nem sikerült neki, mert benső ellenmondásai sokkal flagrantsabbak voltak, semhogy tartósan leplezhették volna az alatta rejlő hypokrizist, mely az egyháztól állami orthodoxiát követelt, s a burokratia mértéktelen kiterjesztése által az egyházi administratio terére, az uralkodó államelv szolgálatába hajtotta a családéletet.

Bebizonyult, hogy az állam és egyház szövetsége minden formájában veszélyes utópia. Királyság és papság, világi és egyházi hatalom egy kézben tartósan nem egyesíthető. Nem csupán a keresztyén állambölceselet alaptanai zárják ki ez egyeztetést, de kizárják a történelmi civilisatiók százados tanulságai és a despotismus elrettentő példái is. Még ott is, a hol az államegyház eszméje a nemzeti egyház történelmi organismusában öltött szerencsésebb alakot, magában hordta a culturharcz csiráit, mely csak a pillanatot várta, a melyben egész erővel kitörjön, mint ezt mutatják a legújabbban nálunk is minden irányban megindult valláspolitikai mozgalmak.

Ebben a mozgalomban kétségkívül nagy és erős visszahatása volt azoknak az eszméknek is, melyek az utóbbi évszázadokban a művelt nyugatot foglalkoztatták. A francia katholicismus politikai szereplésében 1871 óta, tudjuk, jelentékeny válságok állottak be. Franciaország a leveretés nehéz napjaiban, megpróbáltatásainak súlya alatt a conservatív eszmékben keresett menedéket, mivel a conservatívok már 30 év óta nem bírván befolyással az ügyek vezetésére, az utóbbi idők végzetes és gyászos tévedéseiben sem voltak részesek. Ámde a conservatív párt és a katholicismus egygyé voltak forrva, s így történt, hogy az 1871-iki assemblée jelentékeny többsége állt a katolikusok részén s a katolikus ügy nem csekély eredményeket vivott ki kezdetben a többségre támaszkodva. Különösen a közoktatásügyi politikában igyekezett a katolikus szellem megint szilárd állást teremteni magának, s ezt sikerült is elérnie azáltal, hogy püspökeit bevitte az egyetemi főtanácsba s elnyerte azt a jogot, hogy saját facultásokat állíthasson fel s tudományos képesítéseket és fokozatokat osztogathasson. Már-már nagy és elhatározó diadalok küszöbén látta magát a katholicismus, főkép midőn *MacMahon* marsall 1877. május 16-án felosztatván a kamarát, conservatív cabinetet hívott össze; de a szolgálatok, melyeket a reactio ügyének tett, erős ellenszenvet hívtak ki a köztársaságiak részéről, kik aztán, mikor újra többségre jutottak, egyenesen támadólag léptek fel a katolikusok ellen.

Ez időtől fogva a felekezeti harc többé nem a dogmák, hanem az állami túlsúly fölött foly a két táborban. A katolikusok nemcsak kiváltságaikban, de egyenesen jogaikban érezve magukat megtámadva, a német Reichstag centrum-pártját vették mintául, s nem riadtak vissza a sajtó és a szentszék segélyül hívásától. Csak a merev dogmatista létére is rendkívüli politikai eszélylyel bíró XIII. Leo pápaságra jutása óta váltott a francia *ecclesia militans* magatartása bizo-

nyos mérsékeltebb allűröket, szemben a jelenlegi alkotmányformával. Legelső püspökei, ha formasierint nem csatlakoztak is egyik párthoz sem, de legalább távortartották magukat a politikai küzdtértől s átengedték annak kétes dicsőségét a világi elemeknek.

S hogy ezzel az egyház mitsem vesztett, nagyon könnyű lenne kimutatni. *Taine* kiemelte az «Origines de la France contemporaine» című nagyhírű munkájában, hogy a forradalomkori Franciaország zöme, a legfelforgatóbb reformok idejében is, közepette a convent garázdálkodásainak s az És vallása theosophikus orgiáinak, mily naivúl bigott maradt szokásaiban és meggyőződéseiben. És ez a tünemény ma is meglepi Franciaország egyházi és állami intézményeinek tanulmányozóját. Tényleg ma Franciaországban, daczára a polgári házasságnak és polgári temetésnek, igen kevés esetben látjuk az egyházi szertartásszerűséget teljesen mellőzve.

Viszont a német protestans theologia legújabb elvont iránya igaz, csak a szobatudósok szűk körének van szánva. s érintetlen hagyta a nemzet vallásos meggyőződését. Bizonyos felületes, conventionalis erkölcsiség máza pótolja a valósi elvek és lelkiismereti fegyelmezetség hiányát. s a nagy nemzeti cultus chauvinistikus ápolása az egyetlen eszmény, mely a lelkek magasabb aspiratióinak tápúl szolgál. a nemzeti nagyság, a történeti és katonai dicsőség büszke önértében. A mit a római szent birodalom soha meg nem tudott valósitani, azt megvalósítva látjuk most Luther egy fia által — ez a reformatio nagy diadala és dicsősége. De, hogy e diadal maradandó lehessen, ahhoz az is kell, hogy ugyanaz az erkölcsi öntudat, mely a reformatiót létrehozta, lelkesitse és hassa át a győzelem nagy művét is.

De bár a szilárdabb egyházi intézmények, a szabatosabban formulázott dogmák hiányoznak is ma a nagy német

nemzet vallási életében: azért nem lehet mondani, hogy az egyházi prestige erősen szenvedett volna. Ékesen czáfolják meg e föltevést a meztelen számok. Hamburgban, hol legtöbb a megkereszteletlen gyermekek száma: ezeknek contingentíája 1885-ben nem tett ki többet 37-nél 10.000 közül. Berlinben pedig csak öt esett 10.000-re; míg az egész német birodalomban *egy*. Poroszországban magában 14 % a protestans felekezeteknél, 16 % a katolikusok közt. Tény, hogy már az 1871-iki népszámlálásnál 16.980-ra szaporodott azoknak száma, kik egyik felekezethez sem tartozónak vallották magukat. 1880-ban pedig már 30.249 volt ilyen, azonban 1885-ben hirtelen ismét 11.075-re süllyedt le számuk.

A mi az egyházi kötések számát illeti, az Poroszországban 1885-ben 90 %-ot tett; ebből vegyes házasság volt 12 %, még pedig az esetek 38 %-ában a férj volt protestans s a nő katolikus. Nem mutat ingadozást az egyházi statisztika az 1887. évben, sem az egyházi temetkezések tekintetében (230.689), sem az áldozások és bérnialások számában (293.593, összesen 5,745.771 lélekkel), csak az új házasságra lépő elvált hitvestársak száma árul el gyarapodást (1047). Végre 2798 személy tért át protestáns hitre, ebből 2023-an katolikus hitre tértek, kilencz lett zsidó és 1333 más felekezet tagja.

Nálunk az 1848-iki III. t.-cz. 21. §-a az ő felségének fentartott jogokat az egyházzal szemben is ministeri ellenőrzés alá helyezte. Ez volt az a nagy közjogi vívmány, mely a katolikus államvallás büszke épületét első ízben rázta meg alapjában. De a mi ebben az átalakulásban a második lépést jelentette volna, a mi az állam és egyház megváltozott viszonyában a katolikus önrendelkezést felszabadította volna az állam nyúgei alól: a katolikus autonomia kérdése megoldatlanul húzódott végig az egymást felváltó kormányrendszerek hosszú során, s nem talált megoldásra a jelenlegi

nagy reform-actio megindulása előtt sem, holott annak legelső, legmúlhatatlanabb és legszorosabb előfeltételét képezi.

Törvényalkotásunk újabb iránya makacson kitért azon nagyfontosságú kérdések megoldása elől, melyeket az egyházak természetes fejlődése magával hozott. Még a hol a jogélet mindennapi gyakorlati érdekei követelték is egyfelől az egyház és állam, másfelől az egyházaknak egymásközi viszonya sürgős rendezését, rendesen megelekedtek részleges és incidentalis expediensekkel, melyek semmikép sem illettek bele a törvényhozás organikus egységébe. Pedig sehol sincs kevésbé helye az experimentationak, az esetről esetre való kormányzásnak, mint azokban a nagy elvi kérdésekben, melyek az egyházak historiai szervezeteit mozgatják. Csak ezzel magyarázható, hogy az elkeresztelesi kérdés lavinája egész görgetegét indította meg a reformkérdések sorozatának, melyek egyenkint és együttvéve az egyházak legvitalisabb érdekeit, sőt fennállásuknak valódi alapjait érintik.

Első felelős kormányunk, bár iskolai czelokra korlátlan pénzügyi meghatalmazással ruházva fel, összetett kezekkel nézte a mint Székesfehérváron, Gyöngyösön, Egerben, Nagyváradon, Ó-Budán stb. a papok nemcsak a szószékről insultáltak azokat, a kik gyermekeiket állami intézetekbe merészelték küldeni, de sőt mindenféle csócseléket bátorítottak az állami iskolák és tanítóik megtámadására. Mindehhez még, mikor Eötvös a zsidó-congressus határozatainak végrehajtására erővel akarta kényszeríteni a zsidó hitközségeket: maga Deák volt az, a ki ezért megtámadta. De mikor a katolikus congressus jött nyílt ellentétbe a törvényekkel: ez ellen senki sem mert felszólalni.

Elközelegtek aztán a vatikáni zsinat napjai. A «clerus clericum non decimat» közmondása ezúttal is valónak bizonyult be. A magyar püspöki karból egyedül Strossmayer diakovári püspök tartott ki a vatikáni zsinat kisebbsége mel-

lett, s ez a körülmény eldöntötte a vatikáni ellenzék népszerűségének kérdését a magyar közvélemény szemében. Jekelfalussy székesfehérvári püspök, nem gondolva a placetum helyreállításával, első hirdette ki az egyház életébe mélyen belevágó csalhatatlansági dogmát, harangzúgás és mozsárdurrogás közt. Egy április 22-én eziránt hozzáintézett interpellatióra Pauler azzal felelt, hogy nincs hivatalos tudomása a dologról, egyébiránt előde már 1870. aug. 9-én szigorúan eltiltotta a pápai bullák kihirdetését a kormány előzetes engedélye nélkül, a mint hogy a ministerium — mondá — el van tökélve, fentartani az elévülhetlennek és érvényesnek ismert placetumot.

Mindhiába; a magyar főpapi kar megkezdzte gyászos elvonulását a caudiumi iga alatt s egymásután hódolt meg az inerrabilitásnak. Június végeig már 13-an küldték el Rómába irataikat a famozus «sacrificio del intelletto»-val. Szeptember 8-án Simor primás latin nyelven fogalmazott, nyolcz ivre terjedő encyclicát tett közzé, melyben vállalkozott annak okirati bizonyítására, hogy Magyarországon a pápai tévmentességet már a XIII. század óta *mindig hitték*.

Ennek daczára a magyar episcopatusnak Eötvös által összehívott első conferentiája nyiltan kijelentette, hogy azon újításoknak, melyeket a korszellem az iskolaügy rendezésében s az egyház és iskola közötti kölcsönös viszony szabályozásában parancsolólag követel, nemcsak ellen nem szegül, de sőt azokat kitelhetőleg hajlandó is támogatni, mihelyt garantiákat lát arra nézve, hogy az iskolák secularisatiója az egyház vallási céljait gátolni nem fogja. A mi a polgári házasságot illeti, el lön határozva, hogy nem vágnak elébe az országgyűlés határozatainak, bár hangsúlyozást nyert az is, hogy a catholicismus ily intézményt jóvá nem hagyhat, különösen azért sem, mert a szükségbeli polgári házasság, melyről egyedül volt még szó, Magyarországon előreláthatólag

csak a papiron fog mindig maradni. Különben ekkor még mindebben a katolikus egyház teljes méltányossággal helyezkedett a «tolerari posse» álláspontjára, s nem perhorrescálta a világi elem befogadását sem az egyházi kormányzatba, mivel épp ebben látta leghathatósabb eszközét annak, hogy a fenyegetően terjedő indifferentismus szelleme mielőbb megtöressék.

És ebben volt is politikai bölcsesség. Különösen a mi a polgári házasságot illeti, nagyon sokan kimutatták s köztük első sorban Friedberg, hogy egyházi házasságkötés, mint olyan, még a XVI. században sem létezett, hanem létezett csupán a házasságnak egyházi megerősítése. Az az átmenet az egyháznak a házasságról szóló tanában, mely az esketést a házasság létrejövetele döntő és lényeges momentumaként állítja oda. Voltaképen csak a XVIII. század fejleménye, a canonisták egyoldalú magyarázata alapján. És bár már előbb a tridentini zsinat határozatai a katolikus jogfejlődésnek oly zárókövét képezték a házassági törvényhozás terén, mely egyöntetű rendszerbe kapcsolta össze a katolikus egyház elveit a házasságot illetőleg, de viszont azt is tudjuk, hogy ennek közvetlen oka éppen a világi közvélemény erélyes sürgetése volt. oly szószólókkal, mint Erasmus, kik a «consensus facit nuptias» elve alapján kötött házasságok rettentő lazaságának szigorúbb formaszertűséggel iparkodtak gátat vetni.

Más oldalról ismét a protestantismus házasságfogalma nem annyira annak szentségi jellegére vonatkozó nézetében tért el az egyház felfogásától, mint inkább a coelibatus és az egyházi biráskodás elvetésében. A reformatio józan szelleme hamar átlátta azt az ellenmondást, mely a házasság szentségi jellege és a papi nőtlenség között létezik; ez intézmény isteni eredete és ennek daczára a papi rendnek abból való kizáratása között oly élesen merült föl, s éppen ezért két rést talált maga előtt, melyen át támadását sikerrel vezet-

hette az egyházi orthodoxia ellen, t. i. egyfelől abban, hogy hangsúlyozásával a házasság világi, vagy inkább közömbös — adiophoron — természetének, azt a polgári élet rendeltetéséhez közelebb hozza; másfelől és ugyanakkor, hogy a papi coelibatus nyílt kárhóztatásával a házasság ethikai lényegét jobban kidomborítsa.

Világos, hogy ebben nincs semmi ellenmondás, a fordulat teljesen megfelelt az eszmék tisztázásának, s a közepkori állam szükségképeni átalakulásának a hűbéri és hierarchikus rendszerből nemzeti állammá. A mi addig a házasságot elvonta az állam ön-souverainitásából folyó rendezése alól, az nem egyéb volt, mint az állam és egyház merev szembehelyezése, mely az államnak az egyház spiritualis létkörével szemben bizonyos alárendelt, szentségtelen, sőt vétkes szerepet supponált. A protestantismus felfogásában ellenben az egyház és állam közeledvén egymáshoz, lassankint az állam fogalmát is áthatotta az erkölcsiség magasabb eszménye, erkölcsi célokat nyert, s ekkép a házasság, mint lényegesen ethikai intézmény sem maradhatott hatáskörén kívül, s habár nagyrésztben kiszolgáltatta is az egyházak gondozásának, de nem úgy, mint egy rajta kívül álló, vele ellentétes életkörnek, hanem mint saját lénye ethikai megtestesülésének, a polgárosulás azon nagy célközösségében, mely az államot és egyházat egyesítette. De ha kétségtelen is, hogy az egyház a házassági törvényhozást csak mint az állam mandatiusa gyakorolta: viszont az is bizonyos, hogy a házasság kötelező polgári megkötése abban az alakban, melyben az nemcsak az állam nyilvántartási céljainak szolgáló expediens mértékére reducálva, hanem mint a házasság érvényes létrejöttét eldöntő momentum jelenik meg, kapcsolatban a házasságjog állami rendezésével — nyílt bevallása annak, hogy a világi hatalom szakítani készül azzal a szövetséggel, mely az állam és egyház, mint történelmi organismusok között évszázadok

óta fennállott s el van határozva a maga feladatai körét teljes praecisítással vonni ki, működéseik összefutó vonalait szigorúan elkülönözni.

Tagadhatatlan, hogy sehol sem mehetett végbe a házasság eme végleges laicisálása nagy és erős ellenállás nélkül. Magában Poroszországban azon idő óta, melyben (1849. decz. 15-én) Bismarck ezekkel az erélyes szavakkal utasította vissza a polgári házasság első tervezetét, hogy »reméli — úgymond — elég soká fog élni, hogy lássa korszakunk boldokkal terhelt hajóját szétroncsolódni a keresztyén egyház kőszirtjén» — nem kevesebbszer, mint háromszor történt kísérlet a polgári házasság behozására, különböző eredménnyel fogadva az alsóháztól, de mindannyiszor következetesen visszautasítva az urak házából — 1859-ben, 1861-ben és 1869-ben. Végre 1873-ban a kormány újlag beterjesztette a polgári házasságról szóló törvényjavaslatot. De bár dr. Falk a házasság polgári formáját már elfogadott német területek statisztikájából mutatta ki, hogy a vallási érdekek mitsem szenvednek a dolgok új rendjétől: nem kevesebb, mint 1666 kérvény érkezett be 150.000 aláírással oly célból, hogy a polgári házasság mellőztessék.

Bismarck jól látott akkor, mikor rámutatott, hogy a javaslat valódi indoka az állam és a katolikus egyház közötti conflictus, s célja a felekezet papjaitól elvonni minden beavatkozást az államnak tisztán polgári ügyeibe. Jellemző azonban, hogy még a porosz administratio hasonlíthatlan fölénye mellett is mily gondot okozott az anyakönyvek polgári vezetése, úgy, hogy az első tervezet szükségesnek látta egyenesen megengedni egyházi személyek kiegészítő választását oly községekben, melyekben alkalmas egyén nehezen volna található.

A mélyreható fordulat, melyen az egyház és állam közötti viszony alakulása utóbbi években keresztülment,

tulajdonképen nálunk is ebben áll; ez az az irány, melyben törvényhozásunk újabb aerája lényegesen eltér a József-féle patens korában uralkodott eszméktől. Mert a patens, habár az egyházi közegekben csupa állami tisztviselőket látott, kiket az elébök tartozó házasságkötéseknél való közreműködésre egyenesen kötelezett, s kiktől elvárta hogy e közreműködésnél az egyházi törvényektől el fognak tekinteni, azért a házasságkötés egyházi formáját sértetlenül fentartotta. A házassági jog polgári alapokon való szabályozását csupán abban foganatosította, hogy a kihirdetések alól való fölmentés jogát a politikai hatóságok hatáskörébe utalta, a házassági anyakönyvek vezetését állami rendszabályok alá helyezte s végül a házassági bíraskodást világi bíróságokra bizta. Az így létrejött jogegység csak a házasság megszűnése kérdésében ágazott ismét ketté, fenmaradván a katolikusokra nézve a házasság felbonthatlansága, szemben a nem katolikusok házassága felbonthatóságával.

Az 1790/91-iki törvényhozás megfelelt a felébredt nemzeti szellem szabadság-aspirációinak, szemben a rideg febronianismus egyoldalú túlkapásaival: de nem felelt meg azoknak a követelményeknek, melyek a modern jogállamra való átmenetben a judicatura szempontjából kerültek a nemzeti consolidatio nagy munkája elé. Nagy és végzetes tévedése volt mindíg a jogfolytonosság nevében vívott harczoknak, a nemzet politikai jogainak minden palladiumát az 1790/91-iki alkotások garantiájában keresni, melyek a házassági ügyekben az állami szabályozás eszméjét elejtve, sikertelenül akarták biztosítani az egyházak paritását.

Ez a sikertelenség volt az oka, hogy ma már egészen más értelemben találja az egyház maga előtt az államhatalmat, mint a josephinismus fénykorában. Egészen más szempontok ma már azok, melyeket az állam a jogegység érdekében latba vet, s az ellentétek többé nem a békés compromissum

jelszavában lelik fel természetes megoldásukat, hanem az állam és egyház teljes elkülönítésében egymástól.

Kérdés azonban, vajjon hajlandó-e az állam az ebből folyó consequentiákat egész terjedelmökben kivonni?

A «vallások szabad gyakorlata» cím alatt beterjesztett javaslat már címében is félre nem érthetőleg mutatja azt a szerény reductiót, hová az általános vallásszabadság nagy liberalis jelszava törpült. A mit mond, az tökéletes «*contradictio in adjecto*», mert hiszen abban senki sem kételkedik, hogy Magyarországon az államjogi értelemben vett vallásoknak, mint ilyeneknek, gyakorlata eddig is szabad volt; erre nézve semmi újabb törvényes biztosítékra szükség nincs, a nem államjogi értelemben vett vallásokra nézve pedig a javaslat semmi elvi kijelentést nem tartalmaz. A lényeges nem az, hogy a már bevett vagy beveendő, elismert vagy elismerendő vallásoknak szabad gyakorlatát az állam mily módon biztosítja, hanem hogy mily módon hozza összhangzatba a lelkiismeret szabadságát a fennálló vallásrendszerekkel, mily módon és mily feltételek alatt adja meg azoknak a szervezkedés szabadságát. Egyszóval, nem a policialis, hanem a közjogi és alkotmánypolitikai szempont a fődolog.

A bökkenő azonban ott van, hogy szoros logikai elemzésében véve a bevett vallások rendszere sem egyéb, mint megosztott államvallás, a privilegizált vallások egész csoportjának felruházása az állami kiváltság tekintélyével, a rendszer minden fogyatkozásának, minden hátrányának fokozott birtokában.

Nem nevezhetjük szerencsés gondolatnak a receptionalis rendszer contemplált kibővítését egyfelől a zsidó vallás receptiójával, s ugyanakkor úgynevezett szabad vallásgyakorlat statuálását az állam által előre kivont körben, előleges jóváhagyás és engedélyezés mellett. A közjogi jelleggel nem bíró magán vallásos testületeknek engedélyezése az állam által felállított korlátok közt, hitcikkelyeiknek kötelező bemuta-

tása mellett, könnyen elképzelhetőleg semmi egyéb az eddigi bevett vallásrendszernél, súlyosbitva ezeknek explicite kifejezett inferioritásával a bevett uralkodó felekezetekkel szemben.

Mert hát miben áll lényege a vallási és cultus-célokra való társulási és gyülekezési jog szükséges corollariumának? Abban, hogy a közönséges törvények keretében szabadon alakúlhassanak vallási társulatok és tehessék mindazt, a mi céljaiknak megfelelőnek látszik. Ez pedig főleg két pontban nyer gyakorlati jelentőséget, először: hogy belső szervezőket, alapszabályaikat maguk állapíthassák meg s azokat tetszésük szerint módosíthassák; azután, hogy vezetőiket legjobb belátásuk szerint választhassák meg. Oly gyülekezet, melynek szabályait és kormányzó közegzeit idegen hatóság szabja elő és jelöli ki, nem rendelkezik független autonóm étellel. Oly cauteláknak és preventiv intézkedéseknek, melyek kormányengedélytől tesznek függővé bizonyos egyházi cselekményeket, sem semminemű placetnek vagy exequaturának, vagy az állam beavatkozásának az egyház belügyeibe, az egyházi tisztségek betöltésébe stb. nincs helye általános vallás-szabadság keretében. Mindaddig, míg az egyház, mint vallásos testület, s annak tagjai, mint polgárok, mások jogait nem sértik, a közbiztonságot nem veszélyeztetik, addig az államnak semmi joga sincs a beavatkozásra, habár kétségtelen, hogy ha egy egyházi statutum összeütközésbe jön az állam köztörvényeivel, akkor az el nem ismerhető; és hasonló módon, ha egy egyházi tisztségre való kijelölés veszélyeztetné a közrendet, ugyanazok a törvények módot nyújtanak az államnak az esetben is közbelépni s megvédeni saját érdekeit.

Erre nézve nem szükség még a felekezetnélküliség törvénybe iktatása sem, mert hisz itt nem egyesek lelkiismereti jogai igénylik az állam oltalmát, a közhatalom nem az egyházaknak a lelkekre «pro foro interno» gyakorolt erkölcsi kényszerébe avatkozik bele, hanem az egyházaknak, mint

testületeknek a polgári társadalom összeségével szemben, mindkettő közviszonyai tekintetében fenforgó elválasztó határvonalait szabja ki, figyelem nélkül az egyesnek az egyházi életkörön belül elfoglalt helyzetére. Az állam és egyház viszonya helyes rendezésénél tehát az egyén nem a maga abstract negativ jogviszonyai tárgyaként jó tekintetbe, hanem mint egy concret történelmi organismus megtestesülése, mint egy adott kapcsolat kiegészítő része, s a haladó fejlődés tény-sorozatának egy határozott positiv eredménye. Ezt az eredményt vizsgálni s az embert már rendeltetése szerint mint vallásos lényt fogni fel, oly axioma, melyet az állam és egyház legteljesebb elkülönzése rendszerében sem szabadna szem elől téveszteni, mert tényleg a vallástalan, sőt az indifferens állam is sokkal tökéletlenebb kibontakozást jelent az egyház és állam összekuszált és egymásba fonódó létköreiből, mint a vallási eszmétől inspirált állam.

Várnai Sándor.

MOSSO AZ ELFÁRADÁSRÓL.

— Első közlemény. —

Mosso A., a turini egyetemen a physiologia tanára, rendkívül érdekes és tanulságos könyvet irt az elfáradásról. E művében épp úgy, mint előzőleg kiadott munkáiban, különösen pedig «*A félelem*»-ről írott dolgozatában, a népszerűsítés legszerencsésebb formájában ismerteti meg a nagy közönséget a physiologia mai állásával és az évek hosszú során át gyűjtött kísérleteivel. A szigorú megfigyelések mély tudományossággal, szellemes ötletekkel párosulva és vonzólag előadva ellenállhatatlanul lebilincselik az olvasó figyelmét s az ismeretek egész halmazával gyarapítják tudását.

Uralkodó szempontja majdnem kizárólag a physiologia; a lelki tüneteményeket csak annyiban vizsgálja, a mennyiben az organismus functiójával összefüggenek, de azért nagy haszonnal olvashatja az orthodox psychologus is és a fölhozott experimentumok eredményéből lehetetlen tanulságot nem merítenie. Mély psychologiai elemzéseket, ismeretelméleti otthonosságot és szigorú deductiót több helyen nem találunk ugyan e munkában, sőt némely helyen oly hypothesisekre támaszkodik a szerző, melyek a tudomány által még részleteikben sem nyertek eddig megerősítést, de az árnyoldalak eltűnnek a munka előnyei mellett, melyek között nem utolsó helyen említendő az, hogy a nagy közönséget a legkedvesebb modorban vezeti be a physiologia mai otthonába.

Mindjárt az első fejezet, mely a madarak vándorlásáról és a postagalambokról szól, bizonyosságot tesz a tapasztalatokból és pedig lehetőleg a saját észleleteiből kiinduló tudós nagy megfigyelő képességéről, mesteri leírásairól, vonzó előadásáról.

Először is azon tapasztalatait írja le, miket akkor szerzett,